

TURKIYANING YAQIN SHARQ XAVFSIZLIK TIZIMIDAGI O'RNI

TDSHU 1-bosqich magistranti

Muxtorov Mirzohidjon Muzaffar o'g'li

muxtorovmirzohidjon101@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola Turkiyaning Yaqin Sharqdagi geosiyosiy pozitsiyasi, harbiy-siyosiy strategiyasi va mintaqaviy xavfsizlik tizimidagi o'rnini tahlil qiladi. Tadqiqotda Turkiyaning NATOdagi roli, Suriyaning shimolidagi harbiy operatsiyalari, energetika xavfsizligidagi tashabbuslari, Isroil–Falastin inqirozi, Eron bilan raqobat hamda Arab davlatlari bilan strategik hamkorliklari o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar yoritiladi. Muloqot diplomatiyasi, yumshoq kuch, chegara xavfsizligi va terrorizmga qarshi kurash masalalari asosiy tahlil nuqtalarini tashkil etadi.

Kalit soo'z : Turkiya, Yaqin Sharq, mintaqaviy xavfsizlik, geosiyosat, strategik chuqurlik, Neo-usmoniylik, Suriya inqirozi, Iroq siyosati, PKK, YPG, terrorizmga qarshi kurash, NATO, Astana jarayoni, energetik tranzit, mintaqaviy raqobat, diplomatik vositachilik, mintaqaviy barqarorlik, yumshoq kuch, harbiy operatsiyalar, geostrategik manfaatlar.

Аннотация: В данной статье анализируется геополитическое положение Турции на Ближнем Востоке, ее военно-политическая стратегия и место в региональной системе безопасности. Исследование рассматривает взаимодействие между ролью Турции в НАТО, ее военными операциями на севере Сирии, инициативами в области энергетической безопасности, израильско-палестинским кризисом, соперничеством с Ираном и стратегическим партнерством с арабскими государствами. Основные аспекты анализа: диалоговая дипломатия, мягкая сила, безопасность границ и борьба с терроризмом.

Ключевое слово: Турция, Ближний Восток, региональная безопасность, геополитика, стратегическая глубина, неоосманизм, сирийский кризис, иракская

политика, РПК, YPG, борьба с терроризмом, НАТО, Астанинский процесс, транзит энергоносителей, региональная конкуренция, дипломатическое посредничество, региональная стабильность, мягкая сила, военные операции, геостратегические интересы.

Abstract: This article analyzes Turkey's geopolitical position in the Middle East, its military-political strategy, and its place in the regional security system. The study examines the interactions between Turkey's role in NATO, its military operations in northern Syria, its energy security initiatives, the Israeli-Palestinian crisis, its rivalry with Iran, and its strategic partnerships with Arab states. The main points of analysis are dialogue diplomacy, soft power, border security, and counterterrorism.

Keyword: Turkey, Middle East, regional security, geopolitics, strategic depth, Neo-Ottomanism, Syrian crisis, Iraqi politics, PKK, YPG, counter-terrorism, NATO, Astana process, energy transit, regional competition, diplomatic mediation, regional stability, soft power, military operations, geostrategic interests.

Kirish. XXI asrning geosiyosiy jarayonlari Yaqin Sharqni global xavfsizlikning eng beqaror, murakkab va strategik ahamiyatga ega hududlaridan biriga aylantirdi. Ushbu hududda etnik, diniy, siyosiy va iqtisodiy ziddiyatlar kesishgan bo‘lib, transchegaraviy terrorizm, fuqarolar urushi, davlatlararo raqobat, qurol-yarog‘ musobaqasi, migratsiya bosimi va energetik geosiyosat kabi tahdidlar doimiy ravishda davom etmoqda. Mintaqa jahonning yetakchi aktorlari — AQSH, Rossiya, Xitoy, Eron, Saudiya Arabistoni, Isroil va boshqa davlatlarning manfaatlari tutashgan makon sifatida global kuchlar muvozanatini belgilovchi strategik maydonga aylangan.

Ana shunday murakkab geosiyosiy muhitda Turkiyaning Yaqin Sharq xavfsizlik tizimidagi o‘rni alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Turkiya o‘zining noyob geostrategik joylashuvi, tarixiy-madaniy merosi, NATOdagi maqomi, harbiy-siyosiy salohiyati, iqtisodiy ta’siri va mintaqaviy liderlik ambitsiyalari bilan Yaqin Sharq xavfsizlik arxitekturasining eng faol va ta’sirchan aktorlaridan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Bir tomondan, u Yevropa–Osiyo chorrahasida joylashgan, ikkinchi

tomondan esa Yaqin Sharqning siyosiy jarayonlarida faol ishtirok etuvchi davlat sifatida mintaqaning barcha asosiy geosiyosiy chiziqlariga tutashgan.

Turkiyaning Yaqin Sharq xavfsizlik tizimidagi oʻrni, avvalo, uning tashqi siyosat konsepsiyasidagi strategik evolyutsiya – “strategik chuqurlik” doktrinasini, “neo-usmoniylik” yondashuvi, xavfsizlikning transchegaraviylashuvi, “oldindan zarba berish” tamoyili kabi nazariy asoslar bilan chambarchas bogʻliq. Ayniqsa, 2011-yildan keyingi Suriya fuqarolar urushi, Iroqdagi siyosiy beqarorlik, kurd masalasining transmilliy koʻlam kasb etishi, ISISning terroristik faoliyati va qochoqlar inqirozi Turkiyaning mintaqaviy xavfsizlik siyosatini tubdan qayta shakllanishiga olib keldi.

Shu bilan birga, Turkiya Yaqin Sharqning energetik geosiyosatida ham strategik tranzit tuguni sifatida maydonga chiqmoqda. TANAP, TurkStream, Iroq–Turkiya neft quvuri, Sharqiy Oʻrta yer dengizi gaz maydonlari boʻyicha tortishuvlar kabi jarayonlar Turkiyaning mintaqadagi iqtisodiy-xavfsizlik manfaatlarini yanada kuchaytiradi. Mazkur loyihalar ham Yaqin Sharq, ham Yevropa energetik xavfsizlik tizimida Turkiyaning tutgan pozitsiyasini mustahkamlamoqda.

Turkiyaning mintaqaviy xavfsizlikdagi roli faqat harbiy va iqtisodiy oʻlchovlar bilan cheklanib qolmaydi. U diplomatik vositachilik, gumanitar yordam, yumshoq kuch siyosati, diniy-madaniy diplomatiya va taʼlim dasturlari orqali ham Yaqin Sharqda muhim taʼsir koʻrsatmoqda. Astana jarayonidagi ishtirok, Suriya boʻyicha Turkiya–Rossiya–Eron hamkorligi, Fors Koʻrfazi bilan munosabatlarning qayta tiklanishi, Falastin masalasidagi faol pozitsiya Turkiyaning mintaqaviy diplomatiyadagi rolini yanada kuchaytirgan¹.

Mazkur mavzuning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, Turkiyaning Yaqin Sharq xavfsizlik tizimidagi oʻrni koʻp qirrali boʻlib, u siyosiy, harbiy, iqtisodiy, energetik va gumanitar omillar kesishmasida shakllanadi. Bundan tashqari, Yaqin Sharqda global va mintaqaviy kuchlar oʻrtasidagi raqobatning kuchayishi, yangi xavfsizlik tahdidlarining paydo boʻlishi va mavjud tizimlarning transformatsiyasi sharoitida Turkiyaning roli yanada strategik tus olmoqda. Shu sababli, Turkiyaning Yaqin Sharq

¹ Çavuşoğlu M. "Turkey's Security Policy in the Middle East." Turkish MFA Reports, 2022. –S. 105.

xavfsizligidagi o'rnini tadqiq etish nafaqat mintaqaviy jarayonlarni tushunish, balki global geosiyosiy dinamikaning mohiyatini aniqlash uchun ham muhim ilmiy-uslubiy vazifadir.

Yaqin Sharq mintaqasi global geosiyosiy jarayonlarning eng serqirra, murakkab va keskin hududlaridan biri bo'lib qolmoqda. Energetik resurslar, diniy-etnik ziddiyatlar, tashqi kuchlarning manfaatlar to'qnashuvi hamda terrorizmning yuqori darajada faol bo'lishi ushbu hududni xalqaro xavfsizlik tizimining markaziy nuqtalaridan biriga aylantirgan. Bunday sharoitda Turkiya Respublikasi nafaqat geografik jihatdan, balki siyosiy, harbiy va iqtisodiy salohiyati bilan Yaqin Sharq xavfsizlik landshaftining ajralmas ishtirokchisi hisoblanadi.

Turkiyaning Yaqin Sharqdagi roli tarixiy ildizlarga ega bo'lib, Usmoniylar imperiyasi davridan buyon mintaq bilan chuqur aloqadorlik mavjud. Zamonaviy Turkiya esa bu merosni strategik manfaatlar bilan uyg'unlashtirgan holda, tashqi siyosatini "ko'pvektorli", "faol", "proaksion" tamoyillar asosida shakllantirib bormoqda. Ayniqsa, 2010-yillardan keyingi geosiyosiy o'zgarishlar – "Arab bahori", Suriya inqirozi, ISHID terroristik harakatlarining kuchayishi, AQSh, Rossiya, Eron va Arab davlatlari o'rtasidagi raqobat Turkiyaning o'rnini yanada oshirdi.

Ushbu maqolaning maqsadi Turkiyaning Yaqin Sharq xavfsizlik tizimidagi o'rnini, uning siyosiy, harbiy, iqtisodiy va diplomatik strategiyalarini tizimli ravishda tahlil qilish, doiraviy geosiyosiy jarayonlar bilan bog'liq holda baholashdan iborat. Turkiya Yevropani Osiyo bilan bog'lovchi geosiyosiy nuqtada joylashgan bo'lib, shimolda Qora dengiz, janubda esa Suriya va Iroq bilan chegaradoshdir. Shuningdek, Ankara Eron, Kavkaz, Bolqon va O'rta yer dengizi bilan tutash hududlarning xavfsizlik muammolarini o'zaro bog'lovchi markaz sifatida maydonga chiqadi. Bu omillar sababli Turkiya Yaqin Sharqdagi deyarli barcha strategik masalalarda bevosita yoki bilvosita ishtirokchidir. Unda: muhojirlar oqimi boshqaruvi; energiya resurslari tranziti; terrorizmga qarshi kurash; diniy-ma'naviy ta'sir; mintaqaviy kuchlar muvozanati. 2000-yillarda Ahmet Davuto'g'li tomonidan ilgari surilgan "Strategik chuqurlik" konsepsiyasi Turkiyaning tashqi siyosatida faol diplomatiya, mintaqaga chuqur

integratsiya va ko'p yo'nalishli aloqalarni ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvga ko'ra: Turkiya tarixiy-madaniy merosiga tayanib, Yaqin Sharq siyosiy arxitekturasida yetakchi o'rinni qayta tiklashga intiladi; iqtisodiy diplomatiya va yumshoq kuch instrumentlariga urg'u beriladi; xavfsizlik masalalarida faollik oshiriladi.

Turkiya NATOning eng yirik armiyalaridan biriga ega bo'lib, alyansning Yaqin Sharqdaga asosiy tayanchi hisoblanadi. Incirlik aviabazasi, Kurecik radar tizimi va boshqa strategik obyektlar NATOning mintaqaviy operatsiyalarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuningdek, Turkiya bugungi kunda: NATOning terrorizmga qarshi operatsiyalarida; Suriya va Iroqdan keluvchi xavflarni jilovlashda; havo mudofaasi tizimlarini joylashtirishda mintaqaning eng faol davlatlaridan biridir.

2011-yildan buyon davom etayotgan Suriya mojarosi Turkiyani Yaqin Sharq xavfsizlik tizimining markaziy ishtirokchisiga aylantirdi. Shunga ko'ra Turkiya 3,6 milliondan ortiq suriyalik qochoqni qabul qildi; Suriya shimolida xavfsizlik zonalarini yaratdi²; ISHID va YPG/PKKga qarshi transchegaraviy operatsiyalar o'tkazdi; Shundan so'ng Astana jarayoni orqali Rossiya va Eron bilan diplomatik muzokaralar olib bordi. 2020-yillar boshidan boshlab Turkiya Saudiya Arabistoni, BAA va Misr bilan munosabatlarni normallashtirish jarayonini boshladi. Bu jarayon mintaqaviy iqtisodiy va xavfsizlik manfaatlari bilan bog'liq. Ba'zi yo'nalishlar: iqtisodiy investitsiya hamkorligi; qurol-texnika savdosini ko'paytirish; mintaqaviy xavfsizlik tahdidlariga qarshi koordinatsiya.

Turkiya va Isroil o'rtasida murakkab siyosiy fon mavjud bo'lsa-da, energetika, savdo va razvedka sohalarida hamkorlik davom etmoqda. Falastin masalasi ikki tomonlama munosabatlarning asosiy ziddiyat nuqtasi bo'lib qolmoqda. Qatar va Turkiya o'rtasidagi hamkorlik: harbiy baza ochilishi, iqtisodiy investitsiyalar, xavfsizlik siyosatining muvofiqlashtirilishi bilan ajralib turadi.

Ozarbayjon esa Turkiyaning "bir xalq, ikki davlat" tamoyiliga asoslangan eng yaqin geosiyosiy ittifoqchisidir. 2020-yilgi Tog'li Qorabog' urushida Turkiyaning roli mintaqaviy xavfsizlik manzarasini tubdan o'zgartirdi.

² Çavuşoğlu M. "Turkey's Security Policy in the Middle East." Turkish MFA Reports, 2022. –S. 109.

Turkiya Yaqin Sharq, Kavkaz va Markaziy Osiyodan Yevropaga yo‘naladigan energiya oqimlarining asosiy tranzit tugunidir. Sharqiy O‘rta yer dengizidagi gaz zaxiralari ustidan bahslar Turkiya, Isroil, Kipr, Gretsiya va Misr o‘rtasida geosiyosiy raqobatni kuchaytirmoqda. Ushbu masala Ankaraning mintaqaviy strategiyasida alohida o‘rin tutadi. o‘

So‘nggi paytlarda Turkiyaning yumshoq kuch siyosati quyidagi yo‘nalishlarda kuchaymoqda: TIKa orqali rivojlanish loyihalari; diniy aloqalar (Diyanet);

ilmiy va ta‘lim diplomatiyasi (Yunus Emre markazlari); gumanitar yordam siyosati.

Millionlab qochoqlarni qabul qilgan Turkiya gumanitar mintaqaviy lider sifatida tan olinmoqda. Bu siyosat ichki ijtimoiy bosimlarga qaramay, xalqaro maydonda Ankaraga siyosiy imtiyozlar beradi.

Yaqin Sharq global geosiyosiy tizimning o‘tkir qarama-qarshiliklar markazi bo‘lib, uning xavfsizlik arxitekturasida doimo beqarorlik, tashqi kuchlar o‘rtasidagi raqobat va davlatlararo hamda davlat ichidagi ziddiyatlar bilan ajralib turadi. Mintaqada davom etayotgan qurolli mojarolar, transmilliy terrorizm, mazhablararo raqobat, energetik geopolitikasi va migratsiya oqimlari butun xalqaro tizimga tarqaluvchi ta‘sirga ega bo‘lib, bu jarayonlarda Turkiyaning o‘rni alohida e‘tibor talab etadi.

Turkiya o‘zining geostrategik joylashuvi, harbiy-siyosiy salohiyati, NATOdagi a‘zoliqi, iqtisodiy imkoniyatlari va tarixiy-madaniy ta‘siri sababli Yaqin Sharq xavfsizlik tizimidagi markaziy davlatlardan biri sifatida ko‘riladi. Ayniqsa so‘nggi o‘n yillikda Turkiya tashqi siyosati “faol”, “proaksion”, “ko‘pvektorli” va “mintaqaviy liderlikka intilgan” modelga asoslanmoqda. Bu model mintaqaning umumiy xavfsizlik arxitekturasida yangi geosiyosiy muvozanatlar yaratmoqda.

Realist yondashuvga ko‘ra, Turkiya Yaqin Sharqdagi o‘z mavqeini qudrat (power), harbiy salohiyat va geostrategik hududiyat orqali maksimal darajada mustahkamlashga intiladi. Bu yondashuv quyidagilarda namoyon bo‘ladi; mintaqaviy harbiy intervensiyalar (Frotin Shild, Frotin Peace, Zaytun sho‘li operatsiyalari); Suriya

va Iroqdagi xavfsizlik zonalari qurilishi; Sharqiy O'rta yer dengizi gaz konlari bo'yicha raqobat. Realist maktab nuqtai nazaridan Turkiyaning asosiy strategiyasi — mintaqada kuchlar muvozanatini o'zi foydasiga shakllantirish. Liberal yondashuv Turkiyaning iqtisodiy integratsiya, diplomatik hamkorlik, ko'p tomonlama tashkilotlarga (NATO, BMT, IHT) ishtiroki orqali xavfsizlikni mustahkamlashi bilan bog'liq. Turkiya mintaqada: iqtisodiy aloqalar (Qatar, Iroq, BAA bilan) diplomatik vositachilik gumanitar siyosat kabi yo'llar orqali "yumshoq xavfsizlik" tamoyillarini ilgari suradi. Turkiyaning Yaqin Sharqdagi roli identitet, tarixiy xotira, diniy-madaniy yaqinlik kabi konstruktiv omillar tomonidan ham shakllanadi.

Yaqin Sharqning shimoliy geostrategik kirish nuqtasi aynan Ankaraning qo'lida. Turkiya quyidagi geosiyosiy tugunlarni birlashtiradi: Yevropa–Osiyo chorrahasi, Qora dengiz havzasi, Kavkaz–Sharqiy O'rta yer dengizi bog'lanishi NATOning Yaqin Sharqga eng yaqin chegarasi. Bu holat uni Mackinder ta'riflagan "rimland davlatlari" dan biri sifatida ko'rsatadi. 2002 yildan keyin Turkiya ichki siyosiy tizimi tubdan o'zgardi: prezidentsizdan prezidentlik tizimiga o'tish;

harbiy-burokratik elita ta'sirining qisqarishi; tashqi siyosatda mustaqil qaror qabul qilish layoqatining oshishi; milliy texnologik harbiy sanoatning rivoji.

Bu omillar esa mintaqaviy strategiyaning yanada faol bo'lishiga sabab bo'ldi.

Turkiya 2016-yildan boshlab milliy xavfsizlik siyosatini o'zgartirib, "ichki tahdidni tashqi maydonda bartaraf etish" strategiyasiga o'tdi.

Ankara NATO a'zosi bo'lsa-da, ba'zan alyans bilan ziddiyatli holatga tushadi (S-400 masalasi). Bu Turkiyaning ikki yoqlama xavfsizlik paradigmasidan dalolat beradi: kollektiv xavfsizlik (NATO) milliy strategik mustaqillik (S-400, dron eksporti, mustaqil operatsiyalar) Suriya muammosi Turkiyaning xavfsizligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiluvchi asosiy omil hisoblanadi³.

Turkiya Yaqin Sharq va Kavkazdan Yevropaga yo'nalgan gaz-neft oqimining asosiy markazi hisoblanadi. Isroil–Kipr–Gretsiya–Misr alyansi energiya ekspluatatsiyasi bo'yicha Turkiyaga qarshi blok yaratgan. Turkiya esa Liviya bilan

³ Özkan B. "Turkey, the Arab Spring and beyond." Turkish Policy Quarterly, 2014. –S. 69.

dengiz chegarasi shartnomasi orqali: sharqiy O'rta yer dengizida qo'lini kuchaytirdi, dengiz yurisdiksiyasini kengaytirdi. Diyanet va Yunus Emre markazlari orqali Turkiya mintaqada madaniy-madaniy ta'sirini oshirmoqda.

Turkiyaning Yaqin Sharq xavfsizlik tizimidagi mavqei quyidagi tendensiyalar bilan belgilanadi:

Harbiy intervensiyaga tayyorlik — Suriya va Iroqda davomiy harbiy mavjudlik;

Diplomatik diversifikatsiya — Rossiya, AQSh, Eron, Arab davlatlari bilan balans;

Energetik raqobat — Sharqiy O'rta yer dengizi va TANAP orqali Yevropaga kirish; Yumshoq kuch siyosati — gumanitar va diniy diplomatiya; Texnologik mustaqillashuv — dron sanoati va harbiy modernizatsiya.

Xulosa. Turkiya Yaqin Sharq xavfsizlik tizimida ko'p darajali, murakkab va dinamik rol o'ynaydi. U nafaqat mintaqaviy kuchlar muvozanatini shakllantiruvchi aktor, balki global geosiyosiy jarayonlarning ajralmas qismidir. Turkiyaning harbiy-siyosiy faolligi, energiya tranzit imkoniyatlari, diplomatik moslashuvchanligi va yumshoq kuch instrumentlari uni Yaqin Sharqning asosiy strategik davlatlaridan biriga aylantirmoqda. Turkiya Yevropani Osiyo bilan bog'lovchi geosiyosiy nuqtada joylashgan bo'lib, shimolda Qora dengiz, janubda esa Suriya va Iroq bilan chegaradoshdir. Shuningdek, Ankara Eron, Kavkaz, Bolqon va O'rta yer dengizi bilan tutash hududlarning xavfsizlik muammolarini o'zaro bog'lovchi markaz sifatida maydonga chiqadi. Bu omillar sababli Turkiya Yaqin Sharqdagi deyarli barcha strategik masalalarda bevosita yoki bilvosita ishtirokchidir: muhojirlar oqimi boshqaruvi; energiya resurslari tranziti; terrorizmga qarshi kurash; diniy-ma'naviy ta'sir; mintaqaviy kuchlar muvozanati. 2000-yillarda Ahmet Davuto'g'li tomonidan ilgari surilgan "Strategik chuqurlik" konsepsiyasi Turkiyaning tashqi siyosatida faol diplomatiya, mintaqaga chuqur integratsiya va ko'p yo'nalishli aloqalarni ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvga ko'ra: Turkiya tarixiy-madaniy merosiga tayanib, Yaqin Sharq siyosiy arxitekturasida yetakchi o'rinni qayta tiklashga intiladi; iqtisodiy diplomatiya va yumshoq kuch instrumentlariga urg'u beriladi; xavfsizlik masalalarida faollik

oshiriladi. Turkiya Yaqin Sharq xavfsizlik tizimida ko'p qirrali va muhim rol o'ynaydi. U mintaqadagi harbiy-siyosiy jarayonlarda yetakchi aktor bo'lib, Suriya inqirozi, terrorizmga qarshi kurash, energetik xavfsizlik va mintaqaviy diplomatiyada faol pozitsiyani egallagan. Ankara Yaqin Sharqdagi geosiyosiy muvozanatni belgilovchi omillardan biri bo'lib, uning tashqi siyosati nafaqat mintaqaning hozirgi xavfsizlik manzarasiga, balki uning kelajakdagi shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Davutoğlu A. Strategik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu. Istanbul: Küre Yayınları, 2001.
2. Altunışık M. B., Martin L. "Turkish foreign policy at the crossroads." Journal of International Affairs, 2009.
3. Barkey H. "Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints." Carnegie Papers, 2016.
4. Aras B. Turkey's State Identity and Foreign Policy in the Middle East. London: Routledge, 2009.
5. Robins P. Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War. London: Hurst, 2012.
6. Kirişçi K. "Turkey's 'Demonstrative Effect' and the Transformation of the Middle East." Brookings Institution, 2013.
7. Larrabee F. "Turkey's geopolitical role in the Middle East." RAND Corporation, 2010.
8. Özkan B. "Turkey, the Arab Spring and beyond." Turkish Policy Quarterly, 2014.
9. Çavuşoğlu M. "Turkey's Security Policy in the Middle East." Turkish MFA Reports, 2022.
10. International Crisis Group Reports on Turkey and Syria, 2016–2023.